

LUCYNA AGNIESZKA JANKOWIAK*

INSTYTUT SŁAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK, WARSZAWA

Udział regionów w tworzeniu polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku

Słowa kluczowe: język polski XIX w., polska terminologia medyczna, *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*, różnice regionalne.

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.01007>

Wiek XIX jest jednym z ważniejszych (obok XVI stulecia) okresów w dziejach polskiej terminologii medycznej. To czas intensywnych prac różnych ośrodków naukowych nad przygotowaniem nowoczesnej polskiej terminologii lekarskiej.

Celem artykułu jest ukazanie udziału naukowców (głównie lekarzy) z różnych, ale znaczących ośrodków na terenie będących pod zaborami ziem polskich – Krakowa, Warszawy, Lwowa i Poznania – w pracach nad uporządkowaniem i uzupełnieniem polskiej terminologii medycznej w II połowie XIX wieku. Ponadto – scharakteryzowanie, jak ta ponadregionalna współpraca odzwierciedliła się w bardzo ważnym w dziejach polskiej terminologii medycznej *Słowniku terminologii lekarskiej polskiej* wydanym w Krakowie w 1881 roku (S 1881).

Ocena działania polskich lekarzy z trzech zaborów w XIX wieku na rzecz polskiej terminologii lekarskiej różnych okresów pokazuje, że największe sukcesy odnieśli na tym polu badacze z ośrodka krakowskiego. W latach 1838–1881 wydali kilka medycznych leksykonów:

1838 – J. Majer, F. Skobel, *Słownik anatomiczno-fizjologiczny*

1842 – J. Majer, F. Skobel, *Niemiecko-polski słownik wyrazów lekarskich*

1868 – F. Skobel, A. Kremer, *Słownik łacińsko-polski wyrazów lekarskich*

1876 – S. Janikowski, A. Kremer, J. Oettinger, *Uzupełnienie słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich Prof. Dra F.K. Skobla i Dra Al. Kremera, razem z przekładem polskim wielu wyrazów lekarskich niemieckich, francuskich i angielskich i słowniczkiem wyrazów weterynaryskich*

1880 – S. Janikowski, *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych, obejmujących tłumaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuskich i niektórych angielskich*

1881 – S. Janikowski, J. Oettinger, A. Kremer, *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*.

Znaczna aktywność krakowskich lekarzy wynikała nie tylko z ich ogromnej pracowitości i pasji, lecz także z nieco większych możliwości działania w zaborze austriackim. Tutaj też najwcześniej wykształciła się koncepcja nowej polskiej terminologii medycznej, co doprowadziło

* lucyna.jankowiak@ispan.waw.pl; ORCID: 0000-0003-1045-9539

do powstania tzw. szkoły krakowskiej, popierającej spolonizowaną terminologię medyczną ze wskrzeszonym dawnym i gwarowym słownictwem. Za twórców tej szkoły uznaje się Józefa Majera i Fryderyka Kazimierza Skobla, współautorów niejednego XIX-wiecznego słownika medycznego oraz wielu publikacji omawiających słownictwo lekarskie.

Na temat polskiej terminologii medycznej odmienne poglądy miała tzw. szkoła warszawska. Wykształciły się one dopiero w połowie XIX wieku, m.in. na bazie uzupełniania i komentowania krakowskiego leksykonu Fryderyka Kazimierza Skobla i Aleksandra Kremiera z 1868 roku. Przedstawiciele szkoły warszawskiej opowiadali się za umiędzynarodowieniem polskiej terminologii lekarskiej. Prace tej szkoły nad stworzeniem i wydaniem słownika polskiej terminologii medycznej zakończyły się połowicznym sukcesem. Leksykon pozostał ostatecznie w rękopisie, bowiem w XIX wieku kilkakrotnie ginął i się odnajdywał, aż w końcu zaniechano jego edycji (Giedroyc 1919: 223; Bojczuk 2005: 226). Zaproponowane w nim słownictwo było jednak na bieżąco wprowadzane na wykładach medycznych i w polskiej prasie lekarskiej zaboru rosyjskiego. Warszawscy lekarze byli nie tylko konsultantami i recenzentami krakowskich leksykonów, lecz także, jak badacze innych ośrodków, uczestniczyli w dyskusjach na temat terminologii na posiedzeniach towarzystw naukowych i na łamach prasy lekarskiej. Jak pisze Teresa Ostrowska (1973: 175): „Odmienne terminologie obu szkół zaznaczyły się szczególnie wyraźnie w «Gazecie Lekarskiej» warszawskiej i w krakowskim «Przeglądzie Lekarskim»”.

Wspólne dla szkoły krakowskiej i warszawskiej było przeświadczenie, że przyszedł czas, by zacząć polską terminologię medyczną porządkować i uzupełniać (wszak medycyna w XIX w. zaczęła się rozwijać w zawrotnym – w porównaniu z poprzednimi epokami – tempie). Gdy Polska odzyska niepodległość, polscy lekarze będą od razu gotowi na jej wprowadzenie do nauki i szkolnictwa. Dziewiętnastowieczni lekarze liczyli, że polska terminologia wyprze nie tylko obecne (tzn. zaborcze) terminologie medyczne, lecz także terminologię łacińską.

Wbrew poglądom niektórych historyków medycyny, w tym np. Franciszka Giedroycia (1919: 222), współpraca szkoły warszawskiej i krakowskiej przebiegała sprawnie. Według T. Ostrowskiej (1973: 176; por. też 1967: 211–212):

W rezultacie do wzajemnego porozumienia przyczynił się nie słownik lekarski, a raczej wzajemne ustępstwa, zwłaszcza „Przeglądu Lekarskiego”. W latach 90-tych terminologia była już prawie ujednolicona, przeważał kierunek szkoły warszawskiej. Różniono się jeszcze w niektórych wypadkach [...].

Udział innych ośrodków, czyli Poznania i Lwowa, w pracach nad polską terminologią lekarską był skromniejszy. Co prawda lekarze z tych miast doradzali przy tworzeniu m.in. S 1881 oraz brali udział w dyskusjach na temat polskiego słownictwa medycznego, ale ich dorobek słownikowy nie był tak duży jak krakowski. Przykładowo we Lwowie ukazało się *Słownictwo gimnastyczne polskie* Wojciecha Piaseckiego (1866), natomiast w Poznaniu Teodor Matecki wydał *Domową apteczkę* (1860) z ułożonymi alfabetycznie nazwami środków leczniczych. Lekarz ten przygotował również leksykon, który jednak nie doczekał się pełnego wydania i pozostał w rękopisie, a w 1872 roku opublikowano jedynie jego ośmiostronicową próbkę pt. *Słownik lekarski* (Giedroyc 1919: 238).

S 1881 uznać należy za najważniejszy wydrukowany XIX-wieczny słownik z polską terminologią medyczną, bo obejmuje więcej działów medycyny¹ i więcej terminów niż dotychczas wydane krakowskie leksykony lekarskie oraz jest wynikiem współpracy i kompromisu różnych ważnych ośrodków medycznych tego okresu (por. S 1881: V–VI). Decyzję o jego przygotowaniu podjęto w Towarzystwie Lekarskim Krakowskim już w 1877 roku.

S 1881 składa się z dwóch nierównych części. Pierwsza (*Tłumaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuskich i niektórych angielskich*, s. 1–424) zawiera ok. 20 tys. haseł obcojęzycznych, ułożonych w jedną listę w układzie alfabetycznym, z polskimi odpowiednikami. Niezwykle często – z wieloma odpowiednikami polskimi ułożonymi w kolejności od najbardziej do najmniej polecanych przez twórców leksykonu. Mimo że w czasie tworzenia S 1881 postulowano ograniczenie synonimii, jej skala w słowniku jest znaczna – tylko dla nazw chorób to 38,1 procent (Jankowiak 2015).

Część druga S 1881 (*Przekład wyrazów polskich na język obcy, głównie łaciński i niemiecki*, s. 426–538) gromadzi 9 tys. polskich terminów ułożonych alfabetycznie (czyli jedynie fragment leksyki z części pierwszej), do których dołączono niektóre obce hasła.

Przy takich różnicach w podziale materiału w S 1881 widać, że analiza polskiej terminologii medycznej możliwa jest jedynie po ekscerpcji leksyki z części pierwszej.

W pracach nad S 1881 – co wynika z jednego (*Przedmowa współautora*) z dwóch wstępów do leksykonu (S 1881: VII–X) – wyróżnić można trzy etapy.

Pierwszy to praca autorów S 1881, czyli Stanisława Janikowskiego, Józefa Oettingera i Aleksandra Kremiera, tworzących komisję terminologiczną nad zbieraniem i porządkowaniem materiału: „We trzech składających komisję terminologiczną zbierano i porządkowano główny materyjał [...]” (S 1881: VII); „Komisja terminologiczna zajmowała się naprzód ogólnym zbieraniem i roztrząsaniem wyrazów porządkiem abecedowym” (S 1881: IX).

Kolejny etap tak opisuje J. Oettinger:

Dokonawszy [...] tej pierwszej czynności, przystąpiliśmy do następnej [...] poświęconej opracowaniu wyrazów z pojedynczych gałęzi przyrodniczo-lekarskich. Zachodziła więc potrzeba rozszerzenia koła współpracowników, zasięgania zdania biegłych, porozumiewania się z nimi, bądź ustnego w wspólnych naradach i posiedzeniach, bądź piśmiennego (S 1881: IX).

Ostatni etap przed wydrukowaniem S 1881 to konsultacje – na wniosek przedstawiciela Warszawy, prof. Henryka Łuczkiwicza – z warszawskimi, poznańskimi i lwowskimi lekarzami (S 1881: X).

Zaprezentowany przebieg prac nad S 1881 pokazuje, że wpływ na zawartą w nim terminologię miało wiele osób, co nie umniejsza roli autorów, decydujących o ostatecznym jego kształcie. Z informacji podanych we wstępie do S 1881 wynika, że grupa tych osób reprezentuje nie tylko ośrodek krakowski, lecz także inne: warszawski, lwowski i poznański. Warto zatem

1 Trzeba uzupełnić, że chociaż w tytule S 1881 zaznacza się, że dotyczy leksyki medycznej, to: „W obec trudności zakreślania ścisłych granic pomiędzy powinowatemi naukami, niepodobna było uniknąć pewnych przekroczeń w dziedzinę poza lekarską, nie mogliśmy zwłaszcza oprzeć się pokusie zebrania przy tej sposobności wyrazów gimnastycznych, weterynaryskich i rzeźniczych celem piśmienniczego ich po raz pierwszy ustalenia” (S 1881: X).

bliżej przyjrzeć się szeroko rozumianym twórcom S 1881, m.in. ich biografiom, by ustalić ich przynależność regionalną, a dzięki temu określić, jaki wpływ wyżej wymienione ośrodki miały na kształt zaprezentowanej w S 1881 polskiej terminologii.

Autorzy S 1881, czyli S. Janikowski, J. Oettinger i A. Kremer, to lekarze w czasie powstawania dzieła powiązani z ośrodkiem krakowskim². Z tego grona jedynie J. Oettinger przez studia, doksztalcenie się i pracę związany był przez całe życie z Krakowem (ur. w Tarnowie). Z kolei A. Kremer, chociaż studiował i pracował w Krakowie (tam się też urodził), przez kilka lat doksztalał się za granicą (Berlin, Paryż, Londyn, Wiedeń, Moskwa; Szwajcaria, Włochy) lub pracował poza Krakowem (np. Kamieniec). S. Janikowski natomiast urodził się w Warszawie, a medycynę studiował w Dorpacie. Pracował najpierw w warszawskim szpitalu, a od połowy lat 60. XIX wieku w Krakowie (na Wydziale Lekarskim). Każdy z autorów S 1881 związany był z krakowską uczelnią, Towarzystwem Lekarskim Krakowskim oraz ważnym czasopismem medycznym – „Przeglądem Lekarskim”.

W *Przedmowie spółautora* J. Oettinger wymienił 32 współpracowników autorów S 1881. Na pierwszym miejscu J. Majera, który przeglądał i opiniował wszystkie hasła. J. Majer, choć w Krakowie się urodził, kształcił i pracował, miał też w swojej biografii epizod warszawski. W czasie powstania listopadowego był lekarzem batalionowym, a później – lekarzem sztabowym.

Z prawdziwą chlubą przytaczam szereg poważnych i znakomitych w nauce mężów, którzy z pełną poświęcenia gotowością udzielali światłych wyjaśnień, rozpatrywali podane sobie działy, prostowali je według potrzeby lub uzupełniali. Na czele stoi czcigodny Prezes Akademii Dr. Józef Majer, pod którego uznaną powszechnie powagę poddano cały nagromadzony zapas, korzystając z wdzięcznością z objawianych gruntownych rad i uwag. Pod względem językowym oceniał zbiór cały Prof. filologii porównawczej słowiańskiej, Dr. Lucyjan Malinowski. Dział farmacji i farmakognozy opracował z szczególną pilnością i troskliwością Dr. Mieczysław Dunin-Wąsowicz we Lwowie, a terminologię chemiczną, zwłaszcza szkoły krakowskiej, Prof. Emil Czyrniański; przyczynił się do niej po części także Prof. Julian Grabowski. W innych gałęziach brali znaczny udział: Prof. Maksymilian Nowicki w zoologii; Docent Dr. Izidor Kopernicki w antropologii, Prof. Stefan Kuczyński w fizyce, Prof. Ludwik Teichmann oraz Docent Dr. Henryk Kady i Dr. Ludwik Natanson, szczególnie dwaj ostatni, w anatomii opisowej; Prof. Władysław Brodowski w anatomii patologicznej; Prof. Gustaw Piotrowski w fizjologii; Prof. Edward Korczyński i Docent Dr. Stanisław Pareński w patologii szczególnie; Profesoro- wie: Maurycy Madurowicz i Władysław Tyrchowski w akuszerii i ginekologii; Prof. Lucyjan Rydel w okulistyce; Prof. Antoni Rosner i Dr. Zarewicz w dermatologii i nauce o chorobach wenerycznych; Docent Dr. Alfred Obaliński w chirurgii; Prof. Stanisław Domański w dziale chorób nerwowych i elektroterapii; Prof. Leon Blumenstock i Aleksander Bojarski w medycynie sądowej, Dr. Henryk Goldberg

2 Wykorzystano życiorysy z PSB. Jako źródła dodatkowe potraktowano: Kościński 1888; Skarżyński (red.) 1963; Feliksiak (red.) 1987.

w psychologii; Dr Bolesław Lutostański w balneologii i higienie, w tej ostatniej także Docent Dr. Kazimierz Grabowski; Pp. Antoni Littich i Jędrzej Pacuła w weterynaryi; Prof. Władysław Rozwadowski w części technologicznej, a Dr. Teofil Żebrawski w budowniczej (S 1881: IX–X).

Po śmierci S. Janikowskiego:

Nie odmówili swęj pomocy zaproszeni do Komisji terminologicznej z łona Towarzystwa lekarskiego Profesorowie: Rydel i Domański, a użyty już przez ś. p. Prof. Janikowskiego kandydat medycyny p. Ryszard Łaskowski, z naprężeniem wszystkich sił swoich przyczynił się do spełnienia trudnego zadania [...] (S 1881: XI).

Wśród współpracowników (nie tylko lekarzy) znaleźli się specjaliści z różnych regionów. Dla niniejszego wywodu ważne jest, w jakim stopniu byli oni związani z ośrodkami, które odegrały istotną (choć nierówną) rolę w tworzeniu S 1881, czyli z Krakowem, Warszawą, Lwowem i Poznaniem.

Większość (20) współpracowników łączyć można tylko z jednym z wymienionych ośrodków (przez studia lub/i doksztalcenie się oraz pracę). Przeważają tu osoby (16) mające powiązania z Krakowem – część z nich nie tylko przez pracę, lecz także przez studia, jak A. Bojarski, A. Obaliński, A. Zarewicz³. Większość z nich zdobyła zarówno podstawowe, jak i dodatkowe wykształcenie (wyższe) w czasie pobytu za granicą (10), nierzadko w Wiedniu, jak np. L. Blumenstok⁴, S. Domański, S. Pareński, A. Rosner (praktykował na Węgrzech), L. Rydel, także w różnych krajach, głównie niemieckojęzycznych: K. Grabowski (Wiedeń, Wrocław, Berlin, Paryż), E. Korczyński (Szwajcaria, Niemcy), G. Piotrowski (Wiedeń, Heidelberg i Getynga), T. Żebrawski (Belgia).

Przykładem współpracownika, który uzyskał wszechstronne wykształcenie medyczne w bardzo różnych ośrodkach, jest L. Teichmann (wcześniej w Dorpacie studiował teologię protestancką). Studiował w Getyndze i Heidelbergu, uzyskał stopnie naukowe w Getyndze (doktorat i habilitacja). Doksztalał się, podróżując po Francji, Austrii, Niemczech, Anglii, Szwecji, Danii, Norwegii, Belgii i zwiedzając tamtejsze najważniejsze zakłady anatomiczne⁵.

Wyłącznie ze Lwowem związany był M. Dunin-Wąsowicz – począwszy od praktyki w aptece i nauki zawodu aptekarza w tym mieście, po pracę na Uniwersytecie Lwowskim oraz tamtejszej politechnice. Zanim jednak stał się wykładowcą, studiował w kilku ośrodkach na terenach niemieckojęzycznych (np. Strasburg, Fryburg).

Z ośrodka warszawskiego pochodziło trzech współpracowników: W. Brodowski⁶, H. Goldberg i L. Natanson. Za granicą każdy z nich kształcił się, doksztalał: W. Brodowski (Moskwa,

3 W S 1881 podano tylko nazwisko. Imię – Aleksander – ustalono na podstawie: Kościński 1888: 570.

4 Od 1891 r. *Leon Halban* (PSB, t. 9: 245).

5 Zanim rozpoczął kształcenie medyczne w Warszawie, pracował jako nauczyciel szkoły powszechnej. Klasyfikuję go jednak jako związanego z jednym ośrodkiem – Krakowem – bo tylko z tym miastem był powiązany przez medycynę.

6 Władysław Brodowski, tak w S 1881. Prawdopodobnie jednak chodziło o Włodzimierza Ludomira Brodowskiego (PSB, t. 2: 449–450).

Wiedeń, Würzburg, Paryż), H. Goldberg (Lipsk), L. Natanson (Dorpat) lub pracował (W. Brodowski – Moskwa; L. Natanson – Dynenburg).

Kolejnych współpracowników wymienionych przez J. Oettingera powiązać można z dwoma (10) lub nawet trzema (2) polskimi ośrodkami medycznymi.

Z Krakowem i Lwowem, co nie przeszkadzało w studiach (podstawowych lub/i dodatkowych i/lub pracy poza granicami wymienionych polskich ośrodków – w różnych okresach życia), związani byli (5): E. Czyrniański⁷ (Praga), H. Kadyi (Wiedeń, Lipsk, Triest; podróże naukowe po zakładach anatomicznych Austrii i Niemiec), S. Kuczyński (Innsbruck), M. Madurowicz (dodatkowe studia medyczne i praca – Wiedeń), M. Nowicki (Wiedeń).

Pozostali współpracownicy mieli związki z Krakowem i Warszawą (5). Większość z nich (4) miała za sobą studia lub/i pracę za granicą: W. Tyrchowski, wspomniany już J. Majer (Niemcy – podróż naukowa), B. Lutostański (Kijów, Heidelberg), L. Malinowski (Lipsk, Praga, Jena, Berlin, Petersburg), I. Kopernicki (Kijów, Paryż; podróże naukowe do Belgii, Holandii, Niemiec).

Z Krakowem, Lwowem i Warszawą związanych było jedynie dwóch współpracowników, ale co warto podkreślić – każdy z nich miał za sobą kształcenie lub doksztalcenie się w ośrodkach zagranicznych: J. Grabowski (Strasburg, Berlin) oraz A. Littich⁸ (Alfort pod Paryżem w słynnej szkole weterynaryjnej).

Trzeba zaznaczyć, że zarówno autorzy S 1881, jak i ich współpracownicy pracowali nierzadko w redakcjach różnych polskich czasopism lekarskich, w tym ważnych dla omawianych polskich ośrodków: w krakowskim „Przeglądzie Lekarskim” – np. A. Kremer, J. Oettinger, L. Blumenstok, S. Domański, E. Korczyński, S. Pareński, L. Rydel, oraz w warszawskim „Tygodniku Lekarskim” – L. Natanson. Z kolei S. Janikowski redagował w różnym czasie nawet dwa ważne czasopisma lekarskie: „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” i „Przegląd Lekarski”.

Wymienieni naukowcy byli także członkami (często też współzałożycielami i/lub prezesami) towarzystw lekarskich: krakowskiego – np. S. Janikowski, A. Kremer, J. Oettinger, L. Blumenstok, S. Domański, E. Korczyński, A. Obaliński, S. Pareński, A. Rosner, L. Rydel, L. Teichmann; warszawskiego – np. W. Brodowski, L. Natanson.

Przedstawione na początku artykułu leksykony lekarskie pokazują, że część autorów i ich współpracowników miała doświadczenie w pracy nad polskim słownictwem medycznym. Wśród współpracowników wymienić można też kilku pracujących nad polską terminologią innych dziedzin. Przykładowo A. Bojarski (w S 1881 – medycyna sądowa) redagował jedno z wydań *Niemiecko-polskiego słownika wyrazów prawniczych i administracyjnych*. Z kolei E. Czyrniański wydał szereg publikacji na temat słownictwa chemicznego. Terminologią chemiczną zajmował się również J. Grabowski, który m.in. przetłumaczył z niemieckiego na język polski *Podręcznik technologii chemicznej* (ponad 1000 stron), wydany w Warszawie w 1879 roku. L. Natanson ma znaczne zasługi dla rozwoju polskiego języka medycznego. Jako redaktor „Tygodnika Lekarskiego” bardzo dbał o poziom językowy zamieszczanych tam tekstów. Niejednokrotnie pisał na nowo artykuły przysyłane do redakcji. W Komitecie

7 Emil Czyrniański, tak w S 1881. Używał też imienia Emilian (PSB, t. 4: 378).

8 W S 1881 – Antoni, ale zapewne chodziło o Aleksandra (PSB, t. 17: 485–486).

do uporządkowania słownictwa lekarskiego ustalił polskie słownictwo anatomiczne i wydał je pt. *Krótki rys anatomii ciała ludzkiego* (1858). Pracował nad poprawkami i uzupełnieniami do krakowskiego słownika F.K. Skobla i A. Kremera z 1868 roku. Opracował też słownictwo medyczne zawarte w *SWiL*.

Jak wynika z zestawienia, wśród 32 współpracowników S 1881 z różnych dziedzin przeważają osoby związane ze środowiskiem krakowskim (wyłącznie lub między innymi – 28). W zespole wymienionych z nazwiska współpracowników brak przedstawicieli środowiska poznańskiego.

Tabela 1. Pochodzenie regionalne 32 współpracowników S 1881⁹

LICZBA OŚRODKÓW, Z KTÓRYMI ZWIĄZANI BYLI WSPÓŁPRACOWNICY S 1881	MIASTO	KRAKÓW	WARSZAWA	ŁWÓW	POZNAŃ	RAZEM
Jeden ośrodek		16	3	1	–	20
Dwa ośrodki		10	5	5	–	20
Trzy ośrodki		2	2	2	–	6
Razem		28	10	8	–	46

Trzecią grupą mającą wpływ na kształt polskiej terminologii medycznej w S 1881 byli konsultanci z Warszawy, Poznania i Lwowa. Z literatury przedmiotu wynika, że Towarzystwo Lekarskie Warszawskie wypowiedziało się na temat 1595 haseł, a Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu – 132 (Giedroyc 1919: 222; Zamachowska 2006: 27). Brak natomiast danych na temat liczby skonsultowanych terminów przez ośrodek lwowski.

Konsultacje z lekarzami z różnych regionów nie zawsze prowadziły do jednoznacznych rozstrzygnięć, a do słownika wprowadzono kwalifikator *warsz.*: „Niewyrównaną różnicę w nie-licznych szczegółach pomiędzy słownictwem krakowskim a warszawskim uwydatnia w słowniku skrócenie *warsz.*” (S 1881: X). Oprócz niego pojawił się również kwalifikator *lw.* Nie ma natomiast kwalifikatora związanego z Poznaniem, co być może wynika ze wspomnianej już bardzo małej liczby opiniowanych przez ten ośrodek terminów.

Zebrany przeze mnie materiał z pierwszej części S 1881 to 674 hasła obce z polskimi odpowiednikami, co daje 3,4 procent w zbiorze 20 tys. haseł tej części S 1881. Oznacza to, że liczba różnic między regionami w sprawie polskich terminów medycznych jest niewielka. Jeśli się jednak weźmie pod uwagę, że kwalifikatory są najczęściej w szeregach synonimicznych składających się nawet z kilku terminów polskich, to wynik ten należy uznać za znaczący.

9 Różnice między liczbą współpracowników (32) a liczbą zamieszczoną w tabeli 1 (46) wynika z podwójnego i potrójnego liczenia tej samej osoby, związanej odpowiednio z dwoma i trzema ośrodkami. Te orientacyjne liczby zapisuję kursywą.

W owych szeregach synonimicznych nierzadko jest też po kilka terminów polskich bez kwalifikatora, co można interpretować w ten sposób, że nawet w obrębie szkoły krakowskiej lub w odniesieniu do kompromisowych terminów – bo tak dwojako trzeba odczytywać te synonimy – widzi się jeszcze niezgodności czy wahania w wyborze właściwego lub ostatecznego terminu polskiego.

W zebranym materiale kwalifikator *warsz.* pojawia się znacznie częściej¹⁰ (668, np. „*Aethyl-nitrit* azotyn etylowy, *warsz.* azotyn etylu” (s. 11)) niż *lw.* (33, np. „*Diaethy phosphorsäure* fosforan dwuetylowo-wodowy, *lw.* dwuetylofosforan, † fosforan dwuetylowy, kwas dwuetylofosforowy” (s. 97)).

W przykładach z S 1881 trzeba zwrócić uwagę na nietypową wersję kwalifikatora warszawskiego (nie ma jej w wykazie skrótów S 1881) w haśle: „*Droguiste* kupiec materyjałów aptecznych, [w *Warsz.* *mnieĳ stosownie*: materyjalista]” (s. 105). Nieuwzględniony wśród skrótów w S 1881 jest też kwalifikator opisowy *u lekarzów litewskich*: „*Sublimatum hydrargyrum; corrosivum* † surnat, *u lekarzów litewskich*: sulma” (s. 365).

Różnica w liczbie 674 i sumie użyć wymienionych kwalifikatorów geograficznych – 701 – wynika z jednoczesnego występowania kwalifikatorów *lw.* i *warsz.* w 28 szeregach synonimicznych. Kolejność ich występowania jest różna, co – jak już wyjaśniono – jest ważne w S 1881.

Najczęściej (18) w szeregu najpierw pojawia się termin z kwalifikatorem *warsz.*, a dopiero później z kwalifikatorem *lw.*, np. „*Natrium bicarbonicum* węglan sodowy kwaśny, *warsz.* kwaśny węglan sodu, *lw.* węglan jednosodowy” (s. 259).

Dziesięciokrotnie termin z kwalifikatorem *lw.* występuje przed synonimem z kwalifikatorem *warsz.*, czyli uznany jest za lepszy, np. „*Kali causticum fusum* potaż żrący, potaż gryzący, wodnik potasowy, *lw.* wodorotlenek potasowy, *warsz.* woda potasu stopiony” (s. 208). Raz oba kwalifikatory w takiej właśnie kolejności pojawiają się przy tym samym terminie: „*Kohlenwasserstoffe* węgiel wodu, *lw.* i *warsz.* Węglowodory” (s. 215).

Zwraca uwagę fakt, że kwalifikatorom geograficznym przy polskim terminie czasem towarzyszy inny kwalifikator, np. graficzny w postaci nawiasu okrągłego lub kwadratowego, oznaczający „wyraz rzadziej używany lub mniej właściwy”. Tu mamy różne warianty: sam kwalifikator w nawiasie okrągłym (2), np. „*Chlortrioxyd* trójtlenek dwuchloru, bezwodnik kwasu chlorawego, (*warsz.*) bezwodnik kwasu chlorowego” (s. 67); częściej kwalifikator i termin razem w nawiasie okrągłym (7), np. „*Couperouse* koperwas niebieski, (siarkan miedziowy, *warsz.* siarczan miedzi)” (s. 82); niekiedy zaś kwalifikator i termin w nawiasie kwadratowym (3), np. „*Oesophagus* gardziel, [*warsz.* przełyk]” (s. 267). Ponadto w S 1881 przy terminach pojawiają się też inne kwalifikatory graficzne: * oraz † (* oznacza wyraz nowy, a † – wyraz przestarzały lub wyszły z użycia), co widać w przykładach podawanych w artykule.

10 Sposób zapisu haseł w S 1881 nie jest konsekwentny, o czym szerzej w: Jankowiak 2015. W związku z tym ujednolicam zapis, np. opuszczam skrót języka obok hasła obcego i kropkę po hasle obcym, polski termin zapisuję małą literą, polskie terminy oddzielam przecinkami, rozpisuję skrócone zapisy polskich terminów. Po hasle w nawiasie podaję numer strony z części 1 S 1881.

Kwalifikatory geograficzne *warsz.* i *lw.* częściej są obecne przy terminach tworzących szeregi synonimiczne (670, np.: „*Schweflige Säure* kwas siarkawy, *warsz.* kwas siarkowy” (s. 337); „*Unterchlorsäure* kwas podchlorowy, *warsz.* kwas podchlorny” (s. 394)) niż przy pojedynczych polskich terminach, które są odpowiednikami obcojęzycznego hasła w pierwszej części S 1881 (4). W takich wypadkach pojawia się wyłącznie kwalifikator *warsz.*, np. „*Prussiate warsz.* cyanek” (s. 301).

Tabela 2. Udział i rodzaj kwalifikatorów w 674 hasłach

LICZBA KWALIFIKATORÓW W SZEREGU	JEDEN KWALIFIKATOR			DWA KWALIFI- KATORY	RAZEM
Rodzaj kwalifikatora	<i>warsz.</i> ¹¹	<i>lw.</i>	<i>u lekarzów litewskich</i>	<i>warsz.</i> i <i>lw.</i>	
Liczba szeregów z kwalifikatorem	636	5	1	28	670
Liczba pojedynczych ter- minów z kwalifikatorem	4	–	–	–	4
Razem	640	5	1	28	674

W 670 szeregach synonimicznych kwalifikatory geograficzne nigdy nie wystąpiły na pierwszym miejscu, czyli żaden termin z kwalifikatorem *warsz.* czy *lw.* nie został uznany za najlepszy w danym szeregu synonimicznym.

Najczęściej (528) terminy z kwalifikatorami geograficznymi znajdują się na ostatnim miejscu w szeregu. Kwalifikator *warsz.* jest na tym miejscu łącznie 523 razy. W większości w szeregach zbudowanych z dwóch terminów (410, np. „*Zymase* kiśnik, *warsz.* ferment kwaśny” (s. 422)), rzadziej – z trzech (100, np. „*Wasserstoffsupsulfid* siarkonadniedokwas wodu, dwusiarczek dwuwodu, *warsz.* dwusiarek wodoru” (s. 413)), czterech (9, np. „*Amylum fmk* skrobia, [krochmal, † reżydło], *warsz.* mączka” (s. 18)), pięciu (3, np. „*Anus* ujście stolcowe, odbył, otwór odchodowy, † rzyć, *warsz.* wypust” (s. 24)) czy z sześciu terminów (1 – „*Zincum oxydatum album* niedokwas cynku, tlenek cynkowy, kwiat zynkowy, urywiec, urewiec, *warsz.* tlenek cynku” (s. 420)).

Z kolei kwalifikator *lw.* wystąpił zaledwie 3 razy przy terminie będącym na ostatnim miejscu w szeregu synonimicznym, np. „*Dreifach-Chlorantimon* trójdłorek antymonu, *lw.* chlorek antymonawy” (s. 104).

¹¹ Tu wliczam również kwalifikator: w *Warsz.* *mnień* stosownie.

W zebranym materiale pojawił się raz wspomniany już opisowy kwalifikator *u lekarzów litewskich*.

Różnice w podawanych liczbach użyc kwalifikatorów i w liczbie szeregów wynikają z wystąpienia wymienionego już przykładu z podwójnym kwalifikowaniem terminu polskiego.

Na przedostatnim miejscu w szeregu synonimicznym terminy z kwalifikatorem geograficznym znalazły się 102 razy. Załedwie raz z kwalifikatorem *lw.*: „*Zapfen rzeżn.* krzyżówka legawa (*dolna część uda zewnętrzna*), *lw.* biała pieczeń, legawa” (s. 418).

Na przedostatnim miejscu terminy z wyżej wymienionymi kwalifikatorami najczęściej są w szeregach zbudowanych z trzech (56, np. „*Cyanbenzol* sinobenzol, sinek fenilu, *warsz.* cyjanobenzol, nitryl kwasu benzoowego” (s. 88)) i czterech elementów (30, np. „*Plumbum acetum* octan ołowiowy, cukier ołowny, *warsz.* octan ołowiu, cukier ołowiany” (s. 293)).

Znacznie rzadziej na przedostatnim miejscu są terminy z owymi kwalifikatorami w szeregach składających się dwóch (3, np. „*Kaliumhydroxyd* wodnik potasowy, *warsz.* wodorotlenek potasu, † woda potażu” (s. 209)), pięciu (8, np. „*Hypoazotique* bezwodnik podazotowy, azontan azotynowy, bezwodnik azotawo-azotowy, *warsz.* † kwas podazotny, dwutlenek azotu” (s. 187)) i sześciu synonimów (1 – „*Auripigmentum* złotołusk, złotokost (bladły, żółty), trójsiarczek arsenu, bezwodnik siarko-arsenawy, *warsz.* trójsiarczek arsenu, aurypigment” (s. 33)).

W dłuższych szeregach (18), liczących 4–6 terminów, synonim z kwalifikatorem jest najczęściej (11, np. „*Bleiglanz* siarczek ołowiu, *warsz.* siarek ołowiu, *miner.* błyszcz ołowiowy, galena, *tchn.* ruda glazurowa” (s. 45)) na drugim miejscu w szeregu (aż 6 razy w szeregach czteroelementowych, np. „*Essigaether* octan etylowy, *warsz.* octan etylu, eter etylo octowy, eter octowy” (s. 124)), czyli na wysokiej pozycji.

Rzadziej (7) występuje na trzecim miejscu w szeregach mających pięć (np. „*Alliage* alijaż, mieszanina metalów, *warsz.* spiż, [stop, spław]” (s. 14)) i sześć elementów (np. „*Kali* wodnik potasowy, tlenek potasowo-wodowy, *warsz.* wodorotlenek potasu, wodorotlenek potasowy, † woda potasu, † potaż” (s. 207)).

Jak już wspomniano, 28 szeregów ma terminy, przy których znajdują się oba kwalifikatory: *warsz.* i *lw.*

Termin z kwalifikatorem *lw.* w połowie przykładów – niezależnie od długości szeregu – jest na ostatnim miejscu, czyli na najmniej polecanym, np. „*Calcium sulfuratum hydraticum* siarkowodnik wapniowy, siarczek wapniowo-wodny, *warsz.* siarkowodan wapnia, wodosiarczek wapnia, *lw.* wodosiarczek wapnia” (s. 55).

W 10 przypadkach termin z kwalifikatorem *lw.* jest na przedostatnim miejscu w szeregu, np. „*Hydrargyrum bichloratum ammoniatum* chlorek rtęciowo-amonowy, chlorek amido-rtęciowy, *lw.* chloro-amidek rtęciowy, *warsz.* chlorochlornik amido-rtęciowy” (s. 182).

Z kolei termin z kwalifikatorem *warsz.* jest po 10 razy zarówno na ostatnim (np. „*Chamaeleon mineralis* nadmanganian potasowy, *lw.* nadmanganian potasowy, *warsz.* nadmanganian potasu” (s. 64)), jak i na przedostatnim miejscu (np. „*Ferrhydroxyd* wodnik żelazowy, *lw.* wodorotlenek żelazowy, *warsz.* wodorotlenek żelaza, † woda tleniku żelaza” (s. 136)).

Skład szeregów (670), w których znajdują się terminy z kwalifikatorami geograficznymi, jest różny: liczą od 2 do 6 elementów.

Tabela 3. Budowa 670 szeregów synonimicznych z kwalifikatorami geograficznymi

RODZAJ SZEREGU SYNONIMICZNEGO	LICZBA SZEREGÓW
Dwuelementowy	417
Trzyelementowy	168
Czteroelementowy	55
Pięcioelementowy	25
Sześcioelementowy	5
Razem	670

Dwuelementowe szeregi wyraźnie dominują (417), co świadczy o znacznej zgodności szkoły innej niż krakowska (najczęściej warszawska – 414, bo tu 2 przykłady z podwójnymi terminami; rzadziej lwowska – 2 i „litewska” – 1) i krakowskiej, bowiem każda z tych szkół proponuje po jednym terminie (np. „*Lithium* lit, warsz. lityn” (s. 230); 356). Chociaż czterokrotnie termin z kwalifikatorem *warsz.* znajduje się w nawiasie, który zwraca uwagę na kwestie jego frekwencji i stosowności, np. „*Kupfersulfür* siarczek (*warsz.* siarek) miedziawy” (s. 219).

Liczba 168 dla szeregów trzyelementowych (np. „*Persulfure* nadsiarczek, warsz. nadsiarek, wielosiarek” (s. 284)) jest jednak znaczna, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę 12 szeregów, w których wystąpiły jednocześnie terminy krakowskie (bez kwalifikatora) i termin z kwalifikatorem *warsz.* oraz terminem lwowskim, np. „*Ameisensaurer Aethyläther* mrówek etylowy, warsz. mrówek etylu, lw. eter etylo-mrówkowy” (s. 16). Tylko jeden szereg zawiera synonim z kwalifikatorem *lw.*: „*Zapfen rzeżn.* krzyżówka legawa (*dolna część uda zewnętrzna*), lw. biała pieczęć, legawa” (s. 418).

Jest również w tej grupie 6 przykładów z kwalifikatorem w nawiasie. W nawiasie okrągłym pojawiają się zarówno kwalifikator, jak i termin w 4 przykładach, np. „*Jodpentoxyd* pięciotlenek dwujodu, bezwodnik kwasu jodowego (*warsz.* jodnego)” (s. 205). W jednym przykładzie kwalifikator jest w nawiasie okrągłym, co może być pomyłką, ale i może spełniać funkcję komentarza: „*Chlortrioxyd* trójtlenek dwuchloru, bezwodnik kwasu chlorawego, (*warsz.*) chlorowego” (s. 67). Tylko jednokrotnie kwalifikator i termin podawane są w nawiasie kwadratowym: „*Pharynx* gardło, [† połyk, warsz. gardziel)” (s. 287).

Czteroelementowe szeregi to łącznie 55 przykładów, np. „*Stannum bisulfuratum* siarczek cynowy, dwusiarczek cyny, warsz. dwusiarek cynny” (s. 356). Tylko 2 szeregi mają termin z kwalifikatorem *lw.*, np. „*Cerussa* biel ołowiana, [blejwas], węglan ołowiowy zasadowy, lw. wodorowęglan ołowiowy” (s. 64). W 9 szeregach kwalifikatory *warsz.* i *lw.* są przy różnych terminach, np. „*Calcaria hypochlorosa* podchloryn wapniowy, warsz. podchloryn wapnia, chloro-podchloryn wapnia, lw. chloro-podchloryn wapniowy” (s. 55). Ponadto jeden z kwalifikatorów geograficznych znalazł się w nawiasie okrągłym, natomiast termin – poza nawiasem:

„*Chromtrioxyd* bezwodnik chromowy, trójtlenek chromu, bezwodnik kwasu chromowego, (warsz.) chromnego” (s. 68).

Chociaż liczba szeregów pięcioelementowych (25, np. „*Colcothar* tlenek żelazowy (czerwony), nds. żelaza pozostały po wyprażeniu siarkanu żelazowego, warsz. bezwodny tlenik żelaza, *tchn.* kolkotar, czerwień angielska” (s. 73)) i sześcieelementowych (5, np. „*Cyanhydrique* kwas sinowodowy, sinek wodu, kwas pruski, warsz. kwas cyjanowodory, cyjanowodór, *lw.* kwas sinowodorowy” (s. 88)) nie jest duża, to w każdej z tych kategorii pojawiły się odpowiednio trzy (np. „*Calcium sulfuratum hydraticum* siarkowodnik wapniowy, siarczek wapniowo-wodny, warsz. siarkowodań wapnia, wodosiarek wapnia, *lw.* wodosiarczek wapnia” (s. 55)) i dwa (np. „*Chlorkalk* chlorek wapna, podchloryn chlorowapniowy, warsz. chlorek wapna, chloro-podchloryn wapnia, *tchn.* wapno blicharskie, *lw.* chlro-podchloryn wapnia” (s. 66)) przykłady szeregów z dwoma kwalifikatorami przy różnych terminach.

Kwalifikator geograficzny najczęściej (652) pojawiał się – co wynika już z podanych przykładów – przy terminach chemicznych, głównie przy nazwach związków chemicznych. Częściowo odzwierciedla się tu kwestia sporów w tym okresie między chemiczną szkołą krakowską i warszawską oraz – na dużo mniejszą skalę – lwowską. Niewątpliwie S 1881 powinien być uwzględniany w badaniach nad polską terminologią chemiczną w XIX wieku (Jankowiak 2016). Z literatury przedmiotu wynika, że w tym czasie rozbieżności między wymienionymi szkołami dotyczyły przede wszystkim nazw kwasów. Materiał z S 1881 pokazuje jednak, że ścierano się też w kwestii innych nazw chemicznych.

Tabela 4. Podział znaczeniowy 674 haseł opatrzonych kwalifikatorami geograficznymi

KWALIFIKATORY HASŁA	<i>warsz.</i> ¹²	<i>lw.</i>	<i>lw. i warsz.</i>	<i>u lekarzów litewskich</i>	Razem
Terminy chemiczne	620	3	28	1	652
Terminy anatomiczne	6	–	–	–	6
Terminy fizjologiczne	2	–	–	–	2
Nazwy chorób	11	–	–	–	11
Leczenie	1	–	–	–	1
Terminy weterynaryjne	–	2	–	–	2
Razem	640	5	28	1	674

Wyłącznie przy terminach chemicznych (28 przykładów) pojawiają się w szeregach synonimicznych 2 kwalifikatory – *warsz.* i *lw.* Również przy terminie chemicznym wystąpił wymieniony już kwalifikator: *u lekarzów litewskich*.

¹² Tu wliczam również kwalifikator: *w Warsz. mniej stosownie*.

Kwalifikator *warsz.* przy terminach chemicznych pojawił się samodzielnie 620 razy, np. „*Carbure węglek, warsz. węglik*” (s. 58). Natomiast kwalifikator *lw.* wystąpił przy terminach chemicznych samodzielnie zaledwie 3 razy (por. wyżej np. „*Cerussa*” (s. 64)).

Na 674 przykłady zebrane z S 1881 zaledwie 11 to nazwy chorób i ich objawów. Przy terminach z tej grupy obecny jest wyłącznie kwalifikator *warsz.*, np.: „*Blödsinn paralytischer* znie- dołączenie umysłowe z porażeniem postępowém, *warsz. bezwład postępowy*” (s. 45), „*Mal petit* napad mniejszy padaczki, *warsz. padaczka nierozwinięta*” (s. 236), „*Sputa cocta* płwociny wyrobione, płwociny wytrawne, *warsz. płwociny zbite, płwociny grudkowate*” (s. 355).

Kolejne przykłady także opatrzone wyłącznie kwalifikatorem *warsz.* Nie tworzą one większych zespołów, a dotyczą: anatomii (6, np.: „*Conjugata* wymiar prosty wchodu miednicy, *konjugata, * wymiar strzałkowy wchodu miednicy, warsz. sprzężna*” (s. 77), „*Crus* przedudzie, podudzie, *warsz. goleń*” (s. 85)), fizjologii (2, np. „*Arrière-faix* popłód, części dodatkowe płodu, *warsz. popłódzie*” (s. 27)) oraz leczenia (1 – „*Inunctio* namazywanie, *warsz. smarowanie, wcie- ranie*” (s. 202)).

Z kolei 2 przykłady związane z ówczesną weterynarią mają wyłącznie kwalifikator *lw.* („*Beiried rzeżn.* lesztuk (grzbiet), *lw. usztyk*” (s. 40); por. wyżej „*Zapfen*” (s. 418)).

W odniesieniu do innych działów medycyny można uznać, że szkoły krakowska i warszawska, jak również ośrodek lwowski (w domyśle – także poznański) były wyjątkowo zgodne, jaką polską terminologię medyczną należy wybrać. Podobną ocenę – ze względu na niewielką liczbę przykładów – można wystawić również anatomii, fizjologii, leczeniu oraz weterynarii, która w XIX wieku przechodzi stopniowo od nauk medycznych do rolniczych.

Brak kwalifikatorów geograficznych przy polskich terminach w S 1881 nie oznacza jednak pełnej zgodności naukowców tworzących ten leksykon co do polskich odpowiedników haseł obcych. Pojawiły się tutaj liczne szeregi synonimiczne terminów, które uznać można za krakowskie lub/i kompromisowe.

Podsumowując kwestie związane z wkładem różnych regionów w powstanie polskiej terminologii medycznej II połowy XIX wieku zawartej w S 1881, trzeba stwierdzić, że podana przez F. Giedroycia (1919) liczba skonsultowanych z ich przedstawicielami terminów – łącznie ponad 1700 – nie jest znaczna w zestawieniu z liczbą haseł leksykonu z części pierwszej, czyli ok. 20 tys. Nie jest też duża, jeśli porówna się liczbę haseł z kwalifikatorem *warsz.* i *lw.* w S 1881 (674). Chociaż stopień współpracy i kompromisu ustalony na podstawie owych liczb nie był może największy, to jednak na podkreślenie zasługuje fakt, że mimo zaborów i wszystkich trudności z tym związanych do takich konsultacji, jak i ożywionej dyskusji doszło.

Analiza życiorysów trzech autorów S 1881 i 32 jego współautorów z różnych ośrodków naukowych pokazała, że chociaż większość naukowców związana była z Krakowem (studia medyczne i/lub praca zawodowa; czasowo lub całe życie), to wielu z nich studiowało za granicą, a część związana była także przynajmniej z jednym (innym niż krakowski) polskim ośrodkiem – Warszawą lub/i Lwowem. Oznacza to, że współtwórcy S 1881 mieli możliwość zapoznania się z wieloma systemami terminologicznymi, oprócz obcych (np. z niemieckim, francuskim, rosyjskim) także z różnymi polskimi systemami, to znaczy zarówno z terminologią

twz. szkoły krakowskiej, jak i twz. szkoły warszawskiej. Twórcy S 1881 (autorzy i konsultanci) – co ważne dla niniejszego wywodu – z jednej strony reprezentowali różne ówczesne stanowiska wobec polskiej terminologii lekarskiej, z drugiej zaś – równocześnie nierzadko funkcjonowali (uczyli się, pracowali, pisali itd.) w tych różnych odmianach XIX-wiecznego polskiego systemu terminologicznego.

Nie tylko liczne podróże zagraniczne związane ze studiami, doksztalcaniem się, uzyskiwaniem stopni naukowych czy pracą, lecz także uczestnictwo w pracach i dyskusjach towarzystw naukowych, na łamach prasy lekarskiej, rzadziej w pracach słownikowych (różnych dziedzin), sprawiają, że twórców S 1881 uznać można za znakomicie przygotowanych do tworzenia polskiej terminologii medycznej końca XIX wieku – terminologii ponadregionalnej, która na szeroką skalę miała obowiązywać po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Zastanawia jednak przy wyżej wymienionym zestawie konsultantów S 1881, czy zaznaczane w leksykonie za pomocą kwalifikatorów *warsz.* i *lw.* różnice między ośrodkami wynikają bardziej z tego, że były wśród nich osoby funkcjonujące w różnych regionach. Czy może tak mało różnic to konsekwencja faktu, że wśród konsultantów byli tacy, którzy na różnych etapach kształcenia wyższego i/lub pracy zawodowej zetknęli się z odmiennymi (regionalnymi) systemami terminologicznymi i potrafili w tym względzie tak doradzić, by niwelować różnice na poziomie ogólnopolskiej terminologii. Jak wynika z badań nad materiałem z S 1881, różnice między ośrodkami naukowymi w minimalnym stopniu wpłynęły na synonimie w polskiej terminologii II połowy XIX wieku (Jankowiak 2015: 264).

Najważniejsze różnice między ośrodkami zaznaczyły się w dziale będącym z dzisiejszego punktu widzenia poza granicami zasadniczej medycyny, tzn. w zakresie polskiej terminologii chemicznej. Dobrze o stanie zaproponowanej polskiej terminologii medycznej świadczy to, że w tak istotnych działach, jak anatomia czy patologia, różnice między szkołami są minimalne (zaledwie kilkanaście przykładów), co jednak – jak już podkreślano – nie eliminuje synonimii również w tych działach.

Oceniając kwestię udziału regionów w redakcji haseł w S 1881, trzeba – w oddzielnych badaniach – rozstrzygnąć, czy terminy zaprezentowane bez kwalifikatorów *warsz.* i *lw.* to kompromisowy wybór wspólnej terminologii przedstawicieli różnych regionów, czy przymuszanie terminologii krakowskiej. Rozstrzygnięcie tego dylematu będzie możliwe jedynie częściowo. Po oddzieleniu nowych terminów, tzn. nazywających nowe desygnaty w medycynie, oraz uwzględnieniu źródeł wykorzystanych w S 1881 można stan tego słownika porównać z wymienionymi na początku leksykonami wydanymi w XIX wieku w Krakowie. Pewną wskazówką może być również materiał medyczny zawarty w SWil, przygotowany dla tego słownika przez L. Natansona, przedstawiciela twz. szkoły warszawskiej. Praca to niezwykle żmudna, ale nie niemożliwa do wykonania.

Bibliografia

- Bojczuk H. 2005: *Kronika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego w latach 1820–1951*, [w:] Z. Podgórska-Klawe (red.), *Towarzystwo Lekarskie Warszawskie 1820–2005*, cz. 1: 1820–1917, Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, Warszawa, s. 111–356.
- Feliksiak S. (red.) 1987: *Słownik biologów polskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Giedroyc F. 1919: *Jak się rozwijało mianownictwo lekarskie polskie*, „Gazeta Lekarska”, t. 53, nr 19, s. 220–224, nr 20, s. 237–242, nr 21, s. 254–259.
- Jankowiak L.A. 2015: *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku)*, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Fundacja Sławistyczna, Warszawa (online: ispan.waw.pl/ireteslaw).
- Jankowiak L.A. 2016: *Kilka uwag o polskiej terminologii chemicznej drugiej połowy XIX wieku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 23(43), nr 2, s. 53–68.
- Kośmiński S. 1888: *Słownik lekarzów polskich*, nakł. autora, skład gł. w Księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa (online: sbc.org.pl/dlibra).
- Ostrowska T. 1967: *Prasa medyczna XIX wieku*, [w:] J. Skrzypek (red.), *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 207–218.
- Ostrowska T. 1973: *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900)*. *Zarys historyczno-bibliograficzny*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- PSB: *Polski słownik biograficzny*, t. 1–52, Polska Akademia Umiejętności, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Kraków–Wrocław–Warszawa 1935–2019.
- S 1881: S. Janikowski, J. Oettinger, A. Kremer, *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*, Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, Kraków 1881.
- Skarżyński B. (red.) 1963: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 1: *Życiorysy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków.
- Swil: *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, wyd. staraniem i kosztem M. Orgelbranda, Wilno 1861 (online: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/>) (Słownik wileński).
- Zamachowska M. 2006: *Związki Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego z Wydziałem Lekarskim*, [w:] I. Gościński, A.B. Skotnicki (red.), *Towarzystwo Lekarskie Krakowskie. Księga Jubileuszowa*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków, s. 23–29.

Summary

Participation of regions in the development of Polish medical terminology in the second half of the 19th century

Keywords: Polish language of the 19th century, Polish medical terminology, regional differences.

The article presents the participation of scientists (mainly medical doctors) from Kraków, Warsaw, Lviv and Poznań in the work on Polish medical terminology in the second half of the 19th century, which was reflected in *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* (*Dictionary of Polish Medical Terminology*, Kraków 1881). An analysis of the careers of the authors of the dictionary and their 32 assistants shows that although most of them were connected with Kraków (studies and/or work), many of them studied abroad and some of them were also connected with Warsaw and/or Lviv. The diverse terminological background of the authors resulted in slight geographical differences that are noticeable in the dictionary material (674 examples). The majority of the examples (668) are synonymous series with terms mainly marked with the label *warsz*. In principle labels appear with chemical terms (620), which reflects the stage of disputes between the Kraków, Warsaw and Lviv schools. There are rare examples from other medical fields of the time (anatomy, physiology, medical treatment, veterinary medicine).